

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка
Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека

СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ росії ПРОТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ЧАСУ І ЗАВДАННЯ КРАЄЗНАВЦІВ

**(до 80-річчя доктора історичних наук, професора
Віктора Степановича Прокопчука)**

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(м. Хмельницький, 26 липня 2024 р.)

Хмельницький
2024

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

27. Прокопчук В. С., Брицький П. П. Окупаційна політика румунської влади на території «Трансністрії». *П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 16-17 жовтня 2015 р., м. Могилів-Подільський / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), Л. В. Баженов (співголова), Ю. А. Зінько (співголова), В. В. Войтович (відп. секретар), П. П. Брицький, В. С. Прокопчук, І. М. Романюк. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. С. 247-257.*

28. Прокопчук В. С., Пентюк Б. М. Подвижники духовного служіння з родини Северіана Дложевського із Шендерівки. *Сьома Могилів-Подільська науково історико-краєзнавча конференція / Матеріали конференції, 6 - 7 жовтня 2023 р., м. Могилів-Подільський / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), О. М. Завальнюк (співголова), Ю. А. Зінько (співголова), В. В. Войтович (відп. секретар), Г. І. Денисик, С. М. Єсюнін, К. В. Завальнюк, Ю. С. Степанчук. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2023. С. 191-201.*

29. Прокопчук В. С. Дунасвеччина в роки національно-визвольної боротьби українського народу середини XVII ст. *Поділля в роки Української національної революції середини XVII століття: Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 370-й річниці героїчної оборони Вінниці на чолі з полковником Іваном Богунюм. Вінниця, 4 березня 2021 р. / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), Ю. С. Степанчук (співголова), А. К. Лисий (секретар), О. Ю. Антонюк, О. І. Гуржій та ін. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2021. С. 162-171.*

30. Прокопчук В. С. На вівтар української незалежності. *Українська незалежність: тернистий шлях державотворення / Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 30-річчю незалежності України. Вінниця, 21 серпня 2021 р. / Ред. колегія: С. Д. Гальчак (голова), В. М. Паламарчук (співголова), Ю. С. Степанчук (секретар), І. Б. Балюк, А. К. Лисий, В. С. Прокопчук, Ф. Х. Шевчук. - Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. - С. 157-173.*

31. Прокопчук Віктор, Пентюк Борис. Славетний з духовного стану (до 190-річчя від дня народження поета Степана Руданського). *Краєзнавство, 1 (126). 2024. С. 87-93.*

*Вадим Григоренко,
Олександр Григоренко,
м. Хмельницький*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ВИДАТНОГО СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА ПРОФЕСОРА В. С. ПРОКОПЧУКА

В статті аналізується життєвий і науковий шлях знакової постаті новітньої історії України, доктора історичних наук, професора, видатного сучасного українського історика В. С. Прокопчука. Акцентується увага на його дослідженнях стосовно історико-краєзнавчої тематики та громадсько-політичній і культурно-освітній діяльності.

Ключові слова: Віктор Степанович Прокопчук, Дунаєвеччина, Поділля, історичне краєзнавство, освіта, школа, інститут, дисертація, кандидат наук, доктор наук, професор, університет, бібліотека.

Історичний розвиток переконливо засвідчує, що успіх, соціальний добробут, як правило, з'являються в тих суспільствах, де домінують фундаментальні цінності, загальнонаціональна злагода, авторитет людини праці, співіснують різні форми власності. З утвердженням державної самостійності Україна вийшла на шлях цивілізованого розвитку. В доленосні часи в історії кожного народу з'являються постаті, роль і значення яких у становленні його державності, формуванні національної самосвідомості, зародженні величі душі та стійкості духу виходять далеко за межі історичного бачення, соціального тлумачення і політичних амбіцій не лише сучасників, а й багатьох прийдешніх поколінь. Пріоритетним у розбудові незалежної молоді Української держави є наявність особистостей високого інтелекту, які володіють сучасними знаннями, досвідом, постійно аналізують динаміку вітчизняних та світових подій як в соціальному, так і в економічному напрямках, здатні випереджати і прогнозувати розвиток, акумулювати можливості і сили, підпорядковані колективи на найважливіших ділянках для досягнення мети. Існує відомий вислів: «Історію творять особистості». Він містить у собі велику долю істини. Бо ж історія - це не що інше, як біографія, це - біографія предків, колективів, особистостей. Досвід свідчить, що навіть, якщо всі необхідні історичні умови наявні, велику роль відіграють особисті якості керівника: його кваліфікація, світогляд, масштаб мислення, вміння працювати з людьми і вести їх за собою, воля, розум, цілеспрямованість. Особливо почесне місце серед славетної когорти видатних особистостей, що своєю невтомною, титанічною працею, яскравим розумом, організаторським талантом внесли неоцінний внесок у розвиток науки, освіти і культури в Україні і зробили нашу країну ще більш відомою у світовому співтоваристві належить автору багатьох монографічних узагальнень, посібників, доктору історичних наук, вченому європейського рівня, педагогу-новатору, гуманісту, громадсько-політичному і культурно-освітньому діячу, людині з енциклопедичним характером знань, видатному представнику наукової еліти нашої держави,

22

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

культурологу, музеєзнавцю, досліднику актуальних проблем вітчизняної історії, члену Національної спілки краєзнавців України Віктору Степановичу Прокопчуку. Його ім'я добре відоме науковій спільноті не лише в нашій країні, а й в багатьох європейських країнах, США і Канаді.

Бог, природа і батьки наділили цю людину особливими здібностями – вмінням налагоджувати спільну діяльність, гуртувати людські колективи. Він вміє підшукати кожному його місце в загальній справі, зацікавити нею інших. З ним легко і приємно працювати. Він ніколи не підвищує голос, не намагається вивершитися над іншими своєю посадою, а створює навколо себе атмосферу доброзичливості, розуміння необхідності діяти саме таким чином, при цьому зробити більше, якісніше. Його не роз'їдає адміністративна сверблячка, а висловлені міркування і пропозиції завжди конструктивні й компетентні. Характерно, що такий керівник не боїться й не соромиться сказати в певних ситуаціях «я цього не знаю», майже ніколи не відмовляє у проханнях підлеглих, а сказане «ні» – обґрунтоване, доречно, переконливе. Він не боїться визнати й власні помилки, чесно й відверто говорить про них, вживає заходів, щоб їх позбутися.

Ці та інші риси вмілого керівника притаманні доктору історичних наук, професору В. С. Прокопчуку. Саме завдяки його вмінню згуртувати навколо себе однодумців, визначити кожному з них найсприятливіше місце для самореалізації, утвердити атмосферу творчості і взаємодопомоги дають можливість в значній мірі, зокрема, успішно розвиватися Хмельницькій обласній організації Національної спілки краєзнавців України, яка за підсумками своєї діяльності вже впродовж тривалого часу вважається однією з найкращих в Україні.

На думку провідного українського філософа М. Поповича, еліта формується з найбільш обдарованих і сильних особистостей, які пробиваються нагору через соціальні перешкоди завдяки творчим і організаційним здібностям, культурним і моральним характеристикам [1, с. 11].

Доктор історичних наук, професор В.С. Прокопчук належить до тієї когорти українських вчених, які своєю довголітньою

сумлінною й подвижницькою працею заслужили щирю любов серед колег-науковців і численних учнів та повагу серед наукового загалу і громадськості. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти вченого поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення. Він, без сумніву, є особистістю, глибоко зануреною у свою громадсько-політичну, культурно-освітню діяльність й повністю відданою науці, і водночас наполегливий у всіх своїх устремліннях.

Ім'я доктора історичних наук, професора В. С. Прокопчука вже не раз згадувалось в різноманітних науково-популярних виданнях, словниках, періодичній пресі. Метою даної публікації є спроба в стислому вигляді узагальнити життєвий і науковий шлях цієї постаті, яка слугує моральним прикладом для молодого покоління як взірець непохитної мужності в досягненні поставленої мети, наполегливості, цілеспрямованості, безмежної відданості своїй Батьківщині і на цій основі привернути увагу дослідників до створення повноцінної праці про видатних сучасних вчених-подолян.

Життєва доля доктора історичних наук, професора В. С. Прокопчука є цілковитим підтвердженням слів одного з найславетніших вчених світу – шведського біолога Карла Ліннея, який підкреслював, що походить із простої родини, і писав: «З маленької хатинки може вийти велика людина» [2, с. 12]. Він народився 20 липня 1944 року в селі Блищанівка Дунаєвецького району Хмельницької області. Ця земля самобутня і неповторна. Її чудова природа, хвилясті рівнини, неширокі річки, озера-стариці століттями надихали місцеве населення на добрі справи. З цього мальовничого куточка української землі, від порога батьківської хати, від стежки, що вела до рідної школи починав своє сходження доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук у великий світ. Батькові так і не судилося на власні очі побачити сина Віктора, який народився через два місяці після того, як він влився у бойові дії на заключному етапі Другої світової війни і загинув у боях на польській землі. На його долю випали важкі часи повоєнної скрути – без батька, без його моральної і матеріальної підтримки. Рано довелося взятися до домашньої роботи, допомагати матері, часто відмовляючись від простих дитячих розваг.

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Від батька, якого бачив лише на світлинах і матері, Віктор Степанович успадкував мелодійну дикцію, струнку поставу, симпатичну вроду, міцний характер, скромність, вимогливість, працелюбство, самодисципліну, цілеспрямованість. Саме у батьківській хаті доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук отримав свої перші уроки справедливості, навчився поважати гідність людини, цінувати її працю. Згодом, через кілька десятиліть, він скаже про ті далекі роки так: «Все дитинство провів я в рідному краї серед мальовничої природи, з простими, трудолюбивими і скромними односельчанами. Моя рідна Блищанівка – це мій острів, моя мала Батьківщина, найрідніший маленький куточок на великій мапі Української держави» [3]. Син виявився дуже вдячним перед пам'яттю свого полеглого батька і матір'ю, яка в неймовірно важких умовах повоєнного життя зуміла виростити і виховати корисного для суспільства сина, навчила його збагачувати своє життя не тільки матеріально, а й духовно, прищепила почуття гідності, віру в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість, а головне – жадібність не до багатства, а до знань, творчої праці, здатність зрозуміти ближнього і готовність прийти йому на допомогу.

Роки навчання в школі є завжди важливим періодом становлення молодого людини. Маючи непересічні здібності до розвитку різних наук, зупинив свій вибір на поглибленому вивченні навчальних дисциплін гуманітарного профілю. Спочатку навчався у Блищанівській семирічці, а потім у Рахнівській середній школі, куди довелося щоденно, крім неділі, відмірювати пішою ходою загалом до 10 кілометрів. Навчальні завдання завжди виконував швидко і якісно. Йому дуже хотілося бути схожим на свого батька-педагога і на тих освітян, яких запізнав упродовж десяти років і твердо вирішив наслідувати їх професійно. Закінчивши школу зі срібною медаллю отримав пропозицію очолити Слобідськоракнівську бібліотеку, яка на певний час опинилася без керманіча. А коли в одній із шкіл району звільнилася посада піонервожатога, не роздумуючи попросився туди, адже розумів, що це стане кроком до омріяного педагогічного майбутнього. Керівництво районним відділом освіти вирішило

посприяти юнакові, враховуючи як рекомендацію рахнівської десятирідки, так і добру пам'ять про його батька-педагога, який назавжди вписав своє добре ім'я в освітній літопис Дунаєвеччини. Наскільки вражаючими були його успіхи на цій відповідальній ділянці педагогічної праці засвідчує те, що йому без педагогічної освіти, але з великим бонусом довіри, запропонували працювати вчителем російської мови і літератури. Серйозно готувався до уроків, різних шкільних заходів, ловив кожне слово колег зі стажем, які допомагали йому розбиратися в педагогічній майстерності.

В 1962 р. у житті майбутнього доктора історичних наук, професора В. С. Прокопчука сталася визначна подія. Він став студентом історико-філологічного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (тепер Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка). Зробив цей крок виважено, за покликом серця. Бо без історії не мислив свого майбутнього. То була велика мрія. Лекції, семінарські заняття, колоквиуми, диспути захоплювали у вир студентського життя. Непомітно пройшов перший рік навчання. В заліковій книжці за результатами здачі екзаменів були виставлені тільки відмінні оцінки. Але все це давалося в результаті напруженої праці. Адже вимоги до навчання в цьому закладі вищої освіти були дуже високими. Керівництво інституту, деканати, завідувачі кафедр вимогливо ставилися до організації навчального процесу, прискіпливо розглядали кожне порушення як з боку студентів, так і викладачів на виробничих нарадах, зборах і засіданнях громадських організацій. Та наполегливість і зусилля давали позитивний результат. Впродовж всіх років навчання, щоб не так відчувати матеріальну скруту, систематично підробляв до своєї стипендії, а на день народження матері приїжджав із скромними, але такими дорогими для неї подарунками.

Талановитий студент завжди знаходив підтримку викладачів. Помітили і підтримали потяг надзвичайно допитливого і наполегливого студента до науки майбутні доктори історичних наук, професори Л. Коваленко, П. Лаптін, А. Копилов, І. Зеленюк, П. Щербина. Особливо вагомий вплив справив тоді на Віктора Степановича відомий в країні і в Європі вчений-археолог доктор історичних наук, професор І. Винокур, який фактично став його

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

наставником на всі подальші роки [4, с. 732–733]. Під впливом цих та багатьох інших викладачів формувалися історичні знання та навички науково-дослідницької праці студента. 1967 р. закінчив інститут з відзнакою і твердими намірами зайнятися науково-дослідницькою працею.

На початку 1969 р. Віктор Степанович приступив до роботи на Дунаєвеччині, посівши посаду вчителя історії Маківської середньої школи – одного із флагманів навчальних закладів району. 1971 р. був призначений її директором. Школа вийшла в передові і на обласному рівні. За неповні три роки роботи в школі виявив непересічні організаторські здібності в розбудові школи, впровадженні нових форм навчально-виховного процесу. 1970 р. на основі пошукової роботи стараннями Віктора Степановича в Маківі був відкритий перший на Дунаєвеччині сільський історико-краєзнавчий музей. За таку наполегливу працю його було відзначено Почесною грамотою Міністерства освіти УРСР. Про нього неодноразово схвально говорив у своїх виступах Міністр освіти України на засіданнях колегії Міністерства, республіканських і обласних нарадах, публікувалися матеріали в республіканській і місцевій пресі.

У 1980–1982 і 1988–2004 роках з повною віддачею працював начальником управління освіти Дунаєвечького району і доклав чимало зусиль до перебудови шкільної системи. Йому довелося забезпечувати в нелегких умовах перехідного періоду функціонування 60 загальноосвітніх шкіл, 53 дошкільних і 5 позашкільних навчальних закладів району, підвищення якості навчання і виховання 9500 учнів, 1775 дошкільнят, реформування освіти в регіоні відповідно до вимог «Національної доктрини розвитку освіти України в XXI ст.» [5, с. 594]. Активізувалися всі складові педагогічної діяльності, що не могло не радувати В. С. Прокопчука, який особисто доклав титанічних зусиль для росту авторитету освітянина і української школи. Під керівництвом В. С. Прокопчука становлення нової української школи йшло повним ходом. Зокрема, у ній відбувалася комп'ютеризація, яка була на постійному контролі начальника управління освіти. Так, у 2001–2003 роках вдалося придбати

100 персональних комп'ютерів нового покоління для інформатизації навчального процесу. Понад 20 шкіл отримали доступ до мережі Internet [6, с. 312].

Важливою складовою інтелектуальної діяльності Віктора Степановича ставали історико-краєзнавчі дослідження, що поступово переросли в його наукове життя як основний засіб праці. Одна з перших спроб пера в царині краєзнавства відноситься ще до 1969 року, коли він, щойно демобілізований з строкової служби, у дунаєвській районній газеті «Ленінським шляхом» оприлюднив розвідку за матеріалами історичних джерел та власних спогадів під назвою «Рідна моя Близьківка». Стаття сподобалася читачам, до редакції газети надійшло чимало схвальних відгуків і прохання друкувати на сторінках видання більше матеріалів з історії рідного краю, що заохотило автора до подальших пошуків. З цього часу він став публікувати в місцевій пресі цікаві краєзнавчі статті, вести на шпальтах газети впродовж багатьох років рубрики «Наш край у давнині», «Поділля в період середньовіччя», «Буремні події 1917-1920 років на Дунаєвщині», «Дунаєвщина в роки Другої світової війни», «Післявоєнна відбудова народного господарства нашого краю», «Розвиток освіти на Дунаєвщині в перші післявоєнні десятиріччя», «Вони прославили наш край», «Славетні подолани», «Герої нашого часу» та інші. На ці публікації звернули свою увагу також і вчені-історики Кам'янець-Подільського педагогічного інституту та Інституту історії АН України, які рекомендували молодому істориком не припиняти своїх наукових пошуків і по можливості більш змістовно сконцентруватися саме на науково-дослідницькій діяльності.

За ініціативою та організаційних зусиль Віктора Степановича були засновані в Дунаївцях районний історико-краєзнавчий музей, меморіальні музеї Ф. Шевченка в райцентрі, Л. Лупана – у Нестерівцях, В. Баблика – у Великому Жванчику, Смотрицьких – у Смотричі, І. Сварника – у Лисогірці. Став ініціатором низки пам'яткоохоронних справ – увічнення в бронзі та граніті воїнів-афганців у Слобідці-Рахнівській, Іванківцях, письменників І. Сварника – у Лисогірці, М. Смотрицького – у Смотричі, Л. Лупана – у Нестерівцях, композитора В. Заремби – у Дунаївцях та багатьох інших. Така подвижницька праця на ниві наукової і

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

культурно-освітньої діяльності не могла не привернути уваги до постаті В. С. Прокопчука столичного керівництва. 1988 р. пленум Українського фонду культури обрав його, за словами головуючого на пленумі відомого поета і громадсько-політичного діяча Б. Олійника, «єдиного представника освітянської інтелігенції», до складу правління, а згодом і президії Українського фонду культури [7, с. 317-319].

В 1990 р. відбувся установчий з'їзд, на якому було створено Всеукраїнську спілку краєзнавців – спадкоємницю репресованого в 1930-ті роки Українського комітету краєзнавства. Віктор Степанович був одним із її засновників, його було обрано членом правління ВСК. 23 квітня 1992 р. в Дунаївцях відбулася установча конференція районної організації Спілки. В її роботі взяли участь академік НАН України П. Тронько та член-кореспондент НАН України дунаївчанин Ф. Шевченко. За підписом П. Тронька першим 35 особам було вручено посвідчення членів Дунаєвської районної організації ВСК, яку цілком закономірно, очолив Віктор Степанович і яка й до сьогодні займає провідні позиції в краєзнавчому русі України.

Станом на даний час районна організація краєзнавців під керівництвом В. С. Прокопчука організувала і провела в Дунаївцях 12 науково-краєзнавчих конференцій всеукраїнського масштабу: «Поділля в роки Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького» (1992); «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля» (1993); «Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» (1997, 2000, 2003, 2008, 2013, 2018, 2019, 2020, 2022, 2023) та видала збірники матеріалів цих конференцій, які склали своєрідну розгорнуту енциклопедію знань не тільки про Дунаєвщину, а й про Поділля-Хмельниччину. Науково-краєзнавчі конференції відбувалися і в селах Великий Жванчик, Лисець, Маліївці, Михайлівка, Смотрич, Тинна. Загалом до роботи в цих конференціях було залучено майже 600 доповідачів з усіх регіонів України та рідного краю. З-поміж постійних учасників дунаєвських історико-краєзнавчих форумів були відомі вчені – академік НАН України П. Тронько, член-кореспондент НАН України Ф. Шевченко, провідні вчені Інституту історії НАН

України Є. Складенко, Ю. Данилюк (Київ); професори І. Винокур, О. Завальнюк, В. Степанков, А. Філінюк, В. Лозовий, І. Рибак, М. Петров, О. Комарницький (Кам'янець-Подільський); професори О. Григоренко, Ю. Телячий, відомі краєзнавці А. Сваричевський, Є. Назаренко (Хмельницький); професори П. Брицький (Чернівці); І. Романюк, С. Гальчак (Вінниця). Особисто Віктор Степанович взяв участь і виступив з доповідями більш ніж на 100 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конгресах, конференціях, симпозіумах, круглих столах і семінарах, завдяки чому став широко відомим серед наукової громадськості України і зарубіжжя.

Наприкінці 1980-х - на початку 1990-х років суттєво зросла роль В. С. Прокопчука як науковця. Це яскраво засвідчують видані ним книги: «Дунаївці» (1989), «Тернова стежка» (1991), «Просвітителі з Поділля», «Стелися, зелений кудрявцю» (1992). В ці ж роки під науковим керівництвом академіка НАН України П. Тронька посилено працював над підготовкою кандидатської дисертації на тему: «Розвиток краєзнавства на Поділлі», яку успішно захистив 27 травня 1994 року в спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України і здобув науковий ступінь кандидата історичних наук. Актуальність теми пов'язана з тими змінами, які відбувалися в молодій Українській державі, новими завданнями історичної науки. Аналіз свідчить, що в час крутих поворотів суспільного життя набувають прискорення не тільки соціально-економічні, політичні, а й духовні процеси. В ході реформ 60-70-х років XIX століття передова інтелігенція країни ширше потяглася до джерел власної історії і культури, щоб осягнути минуле для творення майбутнього. На Поділлі в ту пору відбувався перехід від випадкових краєзнавчих пошуків окремих ентузіастів до організованого, більш системного вивчення історії краю. Тому предметом даного дослідження став розвиток історичного краєзнавства на Поділлі від його зародження до початку 90-х років XX століття. Широкі хронологічні рамки дали змогу простежити процес його становлення, підйоми й спади як цілісний процес, дослідити причини і наслідки явищ.

Робота над темою виявила недостатню наукову розробку даного питання. Тому В. С. Прокопчук поставив завдання на основі виявлених джерел та літератури всебічно розглянути розвиток

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

історичного краєзнавства на Поділлі від його зародження до початку 1990-х років, а саме: вивчити передумови зародження і закономірності розвитку історичного краєзнавства на Поділлі; всебічно проаналізувати умови, за яких виникли і діяли краєзнавчі формування, їх організаційні та методологічні основи, внесок у вивчення історії краю; з'ясувати роль газет та журналів у згуртуванні краєзнавчого активу, активізації його діяльності, популяризації місцевої історії, а отже – вихованні у жителів краю патріотичних почуттів; прослідкувати історію створення, основні методи і форми діяльності музейних закладів – народних кафедр дослідження місцевої історії; осмислити внесок пам'яткоохоронців, організацій, створених для охорони й пропаганди матеріальної культури минулого, напрямки їх праці; висвітлити й таку донедавно закриту сторінку історії подільського краєзнавства, як репресії 20–30-х років ХХ ст., що призвели до занепаду, а, зрештою, й цілковитого розгрому як краєзнавчих формувань, так і кращих краєзнавчих сил; розкрити значення десятирічного досвіду написання історії міст і сіл Вінницької та Хмельницької областей у відновленні і дальшому розвитку регіонального дослідництва по всіх напрямках – вишівське, архівне, музейне, бібліотечне краєзнавство, пам'яткоохоронна діяльність, його стан у наш час – період національно-культурного відродження, розбудови незалежної Української держави; вийти на певні узагальнення і пропозиції щодо вдосконалення різних форм краєзнавства.

Наукова новизна даного дисертаційного дослідження полягає в тому, що завдяки наполегливій, цілеспрямованій праці перспективного науковця була зроблена перша успішна спроба вивчення розвитку подільського краєзнавства як процесу – від зародження у другій половині ХІХ ст. – до його стану в наші дні. Було введено в науковий обіг джерела, які допомогли глибоко охарактеризувати не тільки загальну картину, а й концепцію краєзнавства на різних етапах його розвитку. В. С. Прокопчук вперше повернув з глибин часу імена багатьох подвижників краєзнавства, дав оцінку їх внеску в дослідження краю, узагальнив досвід роботи притаманний кільком поколінням подільських істориків. Дисертант детально проаналізував діяльність

краєзнавчих формувань, що виникли в перші післяреволюційні роки. Віктором Степановичем показано трагізм краєзнавців 1920–1930-х років, які віддали вивченню краю не тільки розум, сили, досвід, а й нерідко – власне життя, і цим повернув із забуття їх імена, віддав, хоч почасти, данину пошани їх пам'яті. Дисертант розкрив основні напрямки розвитку повоєнного краєзнавства, шляхи його вдосконалення в другій половині ХХ ст. [8]. Видавши 1995 р. монографію «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність», утвердився в наукових колах як теоретик і практик українського краєзнавства. На той час у його доробку вже було 8 окремих видань, 27 статей у наукових збірниках, журналах, 76 газетних науково-краєзнавчих публікацій.

Поступово в науковій діяльності Віктора Степановича визначилися головні напрямки досліджень. Це, насамперед, – історіографія краю, дослідження діяльності Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, краєзнавців ХІХ-початку ХХ ст. Ю. Сіцінського, Й. Ролле, Н. Молчановського М. Яворовського, низки дослідників-краєзнавців 20-х років ХХ-початку ХХІ ст. Свій науковий пошук поширив і на західну українську діаспору, зокрема – Канаду, Австралію, США, Німеччину, Францію, Польщу, зав'язав наукові контакти з науково-краєзнавчими осередками, окремими дослідниками, підготував та опублікував в Україні і за її межами низку статей.

Велике місце в науковій праці В. С. Прокопчука займає робота з підготовки і видання нарисів історії населених пунктів краю в новій редакції. Окрім краєзнавчого нарису «Дунаївці» у співавторстві з Ю. Телячим видав історичний нарис «Лисець», а 2001 р. – капітальне науково-краєзнавче дослідження «Два села – одна доля», яке розкриває історію його рідних сіл Блищанівки й Михайлівки. Науковим редактором книги виступив академік НАН України П. Тронько, рецензентами – доктори історичних наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка І. Винокур і В. Степанков. З точки зору новизни історіографічних підходів, форми і змісту на сьогодні ця монографія може бути зразком видань такого типу. Водночас В. С. Прокопчук постійно працює над розробкою історії Дунаївців

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

та інших сіл, активно залучає до цієї справи краєзнавців, студентську та учнівську молодь.

Плідно працює він над тематикою, пов'язаною з Другою світовою війною. Ще в Маківській середній школі разом з членами гуртка «Юні краєзнавці» вивчив бойовий шлях 320 стрілецького полку 129 гвардійської стрілецької дивізії, яка визволяла Маків, інші населені пункти району, організував зустрічі жителів Дунаєвеччини з командиром полку Героєм Радянського Союзу полковником А. Фокіним та його однополчанами. Серед відкриттів В. С. Прокопчука – доля вихідця з Тернави Героя Радянського Союзу Г. Атаманчука, реконструкція подій, пов'язаних з боротьбою дунаївчан проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та окупованій території, визволенням краю. Ця тема знайшла відображення в низці його публікацій. За ініціативи Віктора Степановича Дунаєвецький районний відділ освіти, районна організація краєзнавців та центральна районна бібліотека 1998 року започаткували акцію «Бойовий орден, медаль у твоєму домі», підтриману академіком П. Троньком. У ній взяли участь 45 первинних осередків ВСК Дунаєвеччини. Краєзнавці підготували списки загиблих на окупованій території земляків, а В. С. Прокопчук – ґрунтовні дослідження про голокост на Дунаєвеччині, загиблих на фронтах і замучених остарбайтерів-краян, які ввійшли до історико-меморіальних видань «Книга Пам'яті України. Хмельницька область», «Книга Скорботи України. Хмельницька область».

Віктор Степанович всебічно вивчає життя і діяльність на Поділлі та Волині династії Смотрицьких – Данила, Герасима, Мелетія, сприяв відкриттю в Смотричі двох меморіальних плит на їх честь, присвоєнню місцевій школі I–III ступенів імені Мелетія Смотрицького [9, с. 223-226]. Дунаєвецький районний відділ освіти ще 1988 р. заснував премію імені М. Смотрицького, якої удостоїлись чимало педагогів-гуманітаріїв. Завдяки пошуковій праці з'явилися нариси, статті про дунаївчан – композитора В. Зарембу, винахідника першої в Росії 76-мм зенітної гармати Ф. Лендера, письменників М. Магеру, З. Красинського, А. Коляновського, вчених Ф. Шевченка і М. Чорнобривого. За його ініціативи обласна

організація ВСК 1999 р. встановила премію ім. Ф. Шевченка, лауреатами якої ставали академік П. Тронько, професори І. Винокур, О. Завальнок, А. Копилов та інші дослідники краю. Підсумком такої діяльності було видання в 2006–2007 роках двох випусків його книг у співавторстві з директором центральної районної бібліотеки, дружиною Т. Прокопчук «Дунаєвеччина в іменах», 2008 р. побачило світ їх чергове спільне видання «Я спасення шукав для народу... (Мелетій Смотрицький)».

Вагомі також здобутки Віктора Степановича у галузі літературного краєзнавства. 1995 р. за його упорядкування видана збірка матеріалів про репресованого поета – вихідця з Нестерівців Дунаєвцького району Л. Лупана, яка містить наукову статтю, щоденникові записи, фрагменти листів, вірші. 25 жовтня того ж року в Нестерівській середній школі відбулися урочистості з нагоди його 80-річчя. Завдяки науковому пошуку В. С. Прокопчука Україні повернуто добре ім'я замученого в архангельських таборах друга О. Гончара та улюбленого учня П. Тичини. В той же день на школі в Нестерівцях була урочисто відкрита меморіальна дошка на честь Л. Лупана.

Важливим напрямком творчої діяльності В. С. Прокопчука була підготовка науково-методичних посібників для потреб освіти та краєзнавців. Він склав і впровадив програми, плани занять краєзнавчих гуртків «Край, в якому ми живемо» (для дошкільників старшої групи), «Рідний край» (для учнів 4 класів загальноосвітніх шкіл), «Топоніми рідного краю» (для учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ), схвалені Українським державним центром туризму і краєзнавства, управлінням освіти і науки Хмельницької облдержадміністрації та обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти, ряд методичних посібників, рекомендацій. 1999 р. видав методичний посібник для шкіл за матеріалами Дунаєвеччини «Топоніми рідного краю», 2006-го – методичні рекомендації «Учнівська науково-дослідницька робота: написання і захист».

Найбільш продуктивними у трудовій і науковій біографії В. С. Прокопчука стали 2004–2015 рр., які пройшли у трудовому колективі Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. Наприкінці серпня 2004 р. ректор університету

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

доктор історичних наук, професор О. М. Завальнюк, який добре знав ділові та організаторські здібності Віктора Степановича, особисто запросив його обійняти посаду директора університетської наукової бібліотеки, що була однією з найбільших в системі вищої школи України [10, с.188–189]. Одночасно за сумісництвом на пів ставки працював професором на одній з кафедр історичного факультету. Талановитий організатор вищої освіти нашої країни ректор університету професор О. М. Завальнюк, як показали наступні роки, не помилився у своєму виборі. Новий директор добре усвідомлював, що бібліотека, в якій концентруються знання, думи і переживання попередніх поколінь, завжди була і залишатиметься скарбницею суспільного досвіду, храмом високої духовності. Розпочав свою роботу із знайомства з підрозділами – базою і людьми, виявлення проблемних питань, збору інформації для аналізу, роздумів, прогнозування і планування покрокових дій. Відвідав бібліотеки Хмельницького національного університету, Кам'янець-Подільського державного аграрно-технічного університету, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Кам'янець-Подільської міської імені В. П. Затонського (нині – імені першого голови подільської «Просвіти» лікаря Костя Солухи), Хмельницьку обласну універсальну наукову бібліотеку. У той же час засів і за літературу – його цікавила історія бібліотеки, її традиції і здобутки. А проблеми після двомісячної роботи з вивчення стану справ окреслилися самі по собі і досить виразно.

Почав з низки організаційно-управлінських заходів. Наказом по університету створили бібліотечну раду для розгляду важливих питань діяльності бібліотеки на чолі з проректором з науково-педагогічної роботи. Відновили роботу методичної ради, яку очолила заступник директора бібліотеки. Негайно приступили до створення посадових інструкцій. Участь у цьому процесі брали керівники підрозділів, розкладаючи основні функції підрозділу на конкретних працівників. Далі над інструкцією працювали заступник директора, методист, директор. Після ознайомлення працівника, усунення можливих суперечностей посадову інструкцію підписували відповідальний працівник, керівник

підрозділу, директор бібліотеки. Посадову інструкцію затверджував ректор університету. Статус кожного працівника, тобто його права і обов'язки, набирали правового зафіксування і усували низку непорозумінь між виконавцями тих чи інших функціональних обов'язків. Такий документ максимально відповідав принципу конкретності і контрольованості дій та надавав роботі колективу бібліотеки чіткості і злагодженості.

На пропозицію директора ввели систему стимулів для працівників бібліотеки. Виробили чіткі критерії оцінки роботи підрозділів, проміжні підсумки проводили за півріччя, надавали гласності результатам виконання усіх 12 показників для роздумів, коригування дій, а за підсумками року визначали місце кожного підрозділу. Преміювали переможців, а на руки усім – таблицю виконання показників у порівнянні з минулим роком. Ввели атестацію кадрів, яка відбувалася раз у п'ять років і давала можливість підвищити категорію, а отже і заробітну плату.

На одній з понеділкових нарад Віктор Степанович висловив думку про встановлення премії імені Йосипа Івановича Токаря, який очолював бібліотеку упродовж 1948–1993 рр. і залишив по собі добру пам'ять для відзначення кращих у праці, яка знайшла схвалення. Пропозицію бібліотечних працівників підтримав і ректор [11, с. 334]. Виробили положення про премію, яке передбачало, що «відзначення нею подвижників бібліотечної праці має на меті підвищення іміджу бібліотечної професії, ефективності роботи, а також пошанування пам'яті визначного бібліографа-бібліотекознавця, організатора бібліотечної роботи у виші». Була створена комісія для визначення переможця і щороку в День бібліотек відзначали одного-двох номінантів. Серед перших номінантів були провідний бібліотекар Л. П. Смолінська (2006), провідний бібліограф В. М. Пархоменко (2007), завідувачка бібліотеки рідкісних видань Н. Д. Крючкова (2029), заступник директора бібліотеки В. М. Бунда (2011), бібліотекар 2-ї категорії Л. В. Огородникова (2013). Лауреати отримували посвідчення, премію, розповідь про них з портретом обов'язково публікувалися в багатотиражній університетській газеті «Студентський меридіан».

Надзвичайно вагомою була роль директора бібліотеки в справі комп'ютеризації книгозбірні. За погодженням і фінансовою

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

підтримки ректора професора О. М. Завальнюка 2006 року придбали в Києві комп'ютерну програму «УФД. Бібліотека», кийівські фахівці встановили її, дали кілька уроків її використання. Почали закупляти комп'ютери, намагалися дати по два на підрозділ – один на робочий стіл бібліотекаря, другий – у зал для читача. Звичайно, ідеально було б, якби в кожному бібліотечному підрозділі був клас комп'ютерів. Але фінансові можливості університету були обмежені і тому зробити це одночасно було неможливо. Почали зі створення електронного каталогу. Кожен підрозділ прагнув внести бібліографічну інформацію про свій фонд у комп'ютерну мережу, забезпечити читачу доступ до неї, збільшити книговидачу. Для підтримки цієї роботи створили окремий підрозділ – відділ інформаційних технологій і комп'ютерних технологій і комп'ютерного забезпечення. Усім доводилося річне завдання, розбите помісячно, на нарадах аналізували виконання цих показників, як і інших планових завдань, порівнювали результати. За два роки в електронний каталог було внесено понад 150 тисяч бібліографічних записів – третю частину активного фонду.

Паралельно накопичували фонд книг на електронних носіях. Постало питання відкриття окремого підрозділу – бібліотеки електронних видань з читальним залом. Директор використовував будь-які можливості для надання гласності проблемам бібліотеки, шукав способи їх вирішення. До ректора заходив, ґрунтовно обдумавши кожную пропозицію, зібравши переконливі аргументи. Розуміючи ситуацію, не зловживав, але настирливо відстоював інтереси бібліотеки. Олександр Михайлович жодного разу не проігнорував його звернення. Восени 2007 р. був придбаний повний набір комп'ютерів, сформований штат і за участю ректора в читальному залі на четвертому поверсі центрального корпусу була урочисто відкрита бібліотека електронних видань. Досить скоро була зібрана чимала колекція різноманітної електронної літератури: підручники, навчальні посібники, монографії, хрестоматії, збірники документів, дисертації, автореферати тощо. Бібліотеку поповнювали спільними зусиллями – найбільше електронних видань щороку передавав ректор та проректори.

Згодом був започаткований репозитарій електронних копій праць викладачів університету. За час ректорування професора О. М. Завальнюка, до середини 2012 р. наукова бібліотека вишу вже мала електронний каталог – 240 тисяч бібліографічних описів, бібліотеку електронних видань з фондом – близько 5 тисяч документів, автоматизований облік читачів і книговидачу. Університетська бібліотека повністю відповідала часові, в якій успішно функціонував і знаходив свого читача як паперовий, так і електронний документи.

Детально вивчивши минуле бібліотеки В. С. Прокопчук з'ясував, що вона у 1920-ті роки мала статус наукової і була філією Книжкової палати України, у числі 10 книгозбірень республіки отримувала обов'язковий примірник видань. Це налаштувало його на розгортання з колективом бібліотеки бібліотекознавчих досліджень і повернення їй статусу наукової. Ректор університету підтримав таке прагнення директора. Для активізації цієї роботи вирішили ввести ставку вченого секретаря бібліотеки і взяти на цю посаду Л. Ф. Філінюк – людину творчу, енергійну, заповзятливу до роботи, жадібну до всього нового, перспективного. Це була важка, виснажлива праця, але яка здобула визнання наукової спільноти і спеціалістів бібліотечної справи як в нашій країні, так і в державах ближнього і дальнього зарубіжжя. Все це дало підставу ректору університету професору О. М. Завальнюку прийняти рішення про відновлення університетській бібліотеці статусу наукової, зафіксувати його в Статуті Кам'янець-Подільського національного університету, затвердженому на зборах колективу 20 лютого 2008 р. А це потягнуло за собою зміну положення про вже наукову університетську бібліотеку, затвердженого ректором, в якому на основі власного, так і досвіду інших бібліотек, були детально виписані основні напрямки наукової бібліотечної роботи.

На посаді директора В. С. Прокопчук позиціонував себе на тлі історії, теорії і методики бібліотечної справи, проблем наукової бібліографії, як організатор кількох міжнародних та всеукраїнських бібліотекознавчих науково-практичних конференцій, видання чотирьох випусків «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство», започаткував

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

серію видань бібліографічних покажчиків серії «Видатні випускники університету» [12, с. 89]. 2008 р. наукова бібліотека стала лауреатом обласної премії імені Мелетія Смотрицького в галузі бібліотечної роботи [13]. На 1 січня 2012 р. бібліотека мала 10407 читачів, річна книговидача складала 732 тисячі документів, до електронного каталогу внесено близько 250 тисяч бібліографічних записів, фонд електронної бібліотеки склав 7 тисяч документів. В значній мірі завдяки його виключним організаторським здібностям та титанічній працездатності наукова бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка перетворилася в потужний науковий та науково-краєзнавчий центр не тільки Хмельниччини, а й всієї України [14, с. 210–218]. На цій відповідальній ділянці роботи В. С. Прокопчук повністю виправдав довір'я усланеного ректора професора О. М. Завальнюка.

Як університетський професор Віктор Степанович продовжував вести активну науково-дослідну діяльність. Він виступив автором і співавтором монографій «Вища педагогічна освіта і наука України. Хмельницька область» (2010), «Дунаєвеччина: край і люди» (2013), в якій узагальнив історію цієї подільської землі та підсумував власні багаторічні дослідження краю, був співупорядником збірника документів «Кам'янець-Подільський учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни» (2010) та чимало інших видань. Значну долю зусиль забирала викладацька праця. Плідно працював В. С. Прокопчук на посаді професора кафедри археології, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, викладав кілька нормативних та спеціальних дисциплін. Він є автором навчальних посібників і методичних рекомендацій для студентів, науковим керівником студентів з написання курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт, частина з яких виконувалася в руслі власних наукових інтересів, пов'язаних з історичним краєзнавством.

2004–2013 рр. для Віктора Степановича є зірковими у галузі наукових досліджень, позначені напруженою роботою над завершенням докторської дисертації з історії краєзнавчого руху в Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. і по 2008 рік. Він

опрацював матеріали і документи з обраної теми в ЦДІА України, ЦДАВО України, ЦДАГО України, у державних архівах Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Рівненської, Хмельницької областей, фонди відділів рукописів центральних і обласних наукових бібліотек, необхідні джерела з архівних та бібліотечних установ зарубіжжя. На основі зібраних матеріалів В. С. Прокопчук підготував і видрукував капітальні наукові монографії «Під егідою Українського комітету краєзнавства» (2004) та «Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.» (2005) загальним обсягом 912 сторінок, опублікував майже три десятки наукових статей у фахових виданнях України та зарубіжжя, доповів про результати своїх досліджень на трьох міжнародних наукових конгресах українських істориків у Чернівцях (2001), Кам'янці-Подільському (2003), Луцьку (2006), Першому всеросійському з'їзді істориків-регіонознавців у Санкт-Петербурзі (2007) та інших міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, що відбувалися впродовж 2004–2009 років у Кам'янці-Подільському, Хмельницькому, Житомирі, Вінниці, Києві, Харкові, Дунаївцях та інших містах України. Все це дало підстави завершити написання тексту дисертації «Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.».

Аналізуючи основні тенденції визначення сутності процесу інституціоналізації краєзнавчого руху зазначеного періоду, науковець прийшов до висновку, що краєзнавчий рух, як вияв духовного життя на терені Правобережної України, упродовж 20-х років ХХ-го – початку ХХІ ст., незважаючи на політичні, ідеологічні перешкоди, хвилеподібний характер, все ж рухався по висхідній і в своєму розвитку пройшов ряд етапів: піднесення й інституціоналізації краєзнавчого руху в 20-і роки; період репресій і занепаду кінця 20-х – початку 50-х; відродження краєзнавчого руху під впливом підготовки і видання двадцятишеститомної «Історії міст і сіл Української РСР»; 80 – початок 90-х років – час інтенсифікації краєзнавчих досліджень, критичного переосмислення історіографічних досягнень, методологічних підходів; 90-і роки ХХ – 2008 р. – період краєзнавчого ренесансу, структурування, організаційного зміцнення, зростання масовості й

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

результативності краєзнавчого руху, створення Національної спілки краєзнавців України.

Бурхливий розвиток краєзнавчого руху у 20-і роки обумовили як економічні, так і політичні, ідеологічні завдання, що їх вирішувала радянська влада, а також досвід і надбання краєзнавців ХІХ – початку ХХ ст. Їх досягнення знайшли підтримку і розвиток у добу національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Українська влада проводила українізацію освіти, формування національної науки, вищої і середньої освіти, надавала підтримку існуючим і новоствореним краєзнавчим осередкам, сприяла діяльності істориків, етнографів, фольклористів, музейників, архівістів, пам'яткоохоронців. Все це в сукупності заклало основи масовості й інтенсивності розвитку краєзнавства 20-х років ХХ ст.

Оперуючи значним фактичним матеріалом, В. С. Прокопчук зазначає, що у 20-ті роки минулого століття краєзнавчий рух на Правобережній Україні став масовим, відбулася його інституціоналізація – виникла низка наукових і громадських краєзнавчих структур. У першій половині 20-х років науково-методичну підтримку краєзнавчим дослідженням надавала ВУАН, її Комісія краєзнавства в Києві, створювалися матеріально-фінансові, організаційно-методичні й кадрові передумови «зоряного» краєзнавства другої половини 20-х років.

В дисертації проведена чітка думка про те, що краєзнавча діяльність, як вияв духовного життя пробудженої нації, набирала розмаху, потребувала координації. У травні 1925 р. в Харкові на Першій всеукраїнській краєзнавчій конференції був створений Український комітет краєзнавства. Його діяльність сприяла формуванню стрункої системи краєзнавчих структур – УКК – ОКК – районні краєзнавчі товариства – гуртки. Протягом 1926–1929-х рр. кількість краєзнавчих товариств зросла в 10, гуртків – 60, членів цих формувань – у 70 разів, краєзнавство Правобережної України набувало ознак «зоряності».

Дуже чітко в дисертаційному дослідженні проаналізовані процеси, що відбувалися в суспільно-політичному житті взагалі і в краєзнавстві зокрема, наприкінці 1920-х – початку 1930-х років. Цей період став рубіжним і фатальним для українського краєзнавства.

Ідеологічна несумісність нової радянської влади і старої дореволюційної інтелігенції, конфлікт демократичного за змістом і формою краєзнавства з адміністративно-тоталітарними методами управління нової влади, національно-патріотична спрямованість дослідницької праці – все це привело до масових репресій, знищення сотень тисяч представників наукової, культурно-освітньої інтелігенції, що на довгий час паралізувало краєзнавство, привело до занепаду, уніфікації і централізації, ідейної одноманітності, змістовного збіднення. У той час у Західній Волині, яка 1921 р. відійшла до Польщі, з'явилася й розгорнула краєзнавчу діяльність низка наукових, професійних, культурно-освітніх товариств, організацій, музеїв, українська інтелігенція шляхом звернення до історії, традицій та обрядів краю намагалася нейтралізувати ініційовані владою процеси колонізації, окатоличення місцевого населення.

З дисертаційного дослідження можна зробити висновок, що з середини 50- років ХХ століття поступово почав відступати шок, завданий репресіями. Відновились археологічні, етнографічні дослідження, вивчення і написання історії фабрик, заводів, колгоспів і радгоспів, окремих населених пунктів. І все ж рівень заідеологізованості духовного життя, краєзнавчої праці залишався високим, посилилася русифікація, що привело з кінця 50-х років до шістдесятництва – національно-культурного руху опору діям тоталітарної влади. У такій суперечливій обстановці краєзнавчий рух набирив сили для здійснення важливої місії – підготовки й видання історії міст і сіл України.

Старт багаторічної акції дала постанова ЦК Компартії України «Про видання історії міст і сіл Української РСР» від 29 травня 1962 р., практичну роботу очолила Головна редакція (голова П. Т. Тронько), обласні редколегії, районні комісії, сільські робочі комісії. Упродовж 1962–1964 рр. сформовано концепцію видання, методичні вимоги до томів, нарисів і довідок, 1964–1967 рр. – тривало написання нарисів, довідок, їх апробація та наукове редагування, а 1967–1974 роки – видання всіх 26 томів. 8 томів, присвячених історії міст і сіл України Правобережної України, побачили світ у 1970–1974 роках. Вони вмістили 369 нарисів про великі населені пункти, 3140 довідок про села – центри сільських

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

рад, 2296 ілюстрацій, карт, кольорових вклеюк – 562 друкованих аркуші тексту. У підготовці томів брали участь більше 20 тисяч краєзнавців. У дисертації окреслено ще один – четвертий період 1974–1983 рр., час підведення підсумків, узагальнення й поширення досвіду, російськомовного перевидання чотирнадцяти томів, відзначення учасників проекту, у тому числі Головної редколегії Державною премією СРСР 1976 р. в галузі науки і техніки.

Дослідник на основі широкого кола джерел і літератури запропонував ряд висновків, важливих уроків. Головний з них – двадцятирічна робота по підготовці, виданню й російськомовному перевиданню томів започаткувала новий напрям у краєзнавстві, коли в центр дослідження було поставлено не окремі події, факти, періоди, населені пункти, а власне – всі населені пункти України, зробила прорив у вивченні ряду історичних подій, внесла неоціненний внесок у формування джерельної бази регіональної історії, стала школою підготовки широкого краєзнавчого активу, завершила етап відродження краєзнавчого руху й справила вплив на його подальший розвиток.

В дисертації подається панорама краєзнавчого руху 70-80-х років, що розгорнулася під впливом написання, видання й використання історії міст і сіл Української РСР. Набув нового піднесення процес інституціоналізації від авторських груп, комісій, редколегій в регіонах перейшли до створення комісій по виданню окремих нарисів, нових гуртків, краєзнавчих товариств. 1966 року виникло Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, його обласні, міські і районні організації, які майже до кінця 80-х років виконували функцію координаторів краєзнавчого руху в Україні. Якщо на початку 60-х років в Україні налічувався 131 державний музей, то на початку 80-х років їх стало 168. На 1 січня 1984 року в Правобережних областях і Києві діяло 2457 громадських музеїв. В 1963 році в Кам'янці-Подільському виник відділ Географічного товариства, 1964 р. – Хмельницьке обласне краєзнавче товариство, до кінця 80-х років утворилися краєзнавчі організації в усіх областях Правобережжя. 1965 року започатковано історико-краєзнавчі конференції у Кам'янці-Подільському, 1972 – у Вінниці. Нагромаджений у 1960-ті роки джерельний матеріал став

базою нових дисертаційних досліджень, монографій, науково-популярних книг, збільшувався випуск краєзнавчої літератури.

В той же час дослідник звертає увагу і на те, що посилювався згубний вплив ідеологічного тиску партійних і державних органів, активізацію боротьби інтелігенції за гласність, свободу слова, за переміни. Краєзнавчий рух потребував об'єднання, координації, організаційно-методичного забезпечення, державної підтримки.

В заключному розділі дисертаційного дослідження «Історичне краєзнавство доби незалежності України» послідовно розкривається процес інституціоналізації краєзнавчого руху Правобережної України доби незалежності, його науково-методичне забезпечення, основні напрямки, результати, проблеми й перспективи, форми взаємодії з краєзнавчими центрами західної української діаспори. Здобуття Україною незалежності створило сприятливі можливості для розвитку національної історичної науки, історичного краєзнавства. Об'єктивна потреба в науковому обґрунтуванні давності українських державотворчих процесів, врахуванні уроків минулого й пошуку шляхів ефективного будівництва нового життя спонукає українську владу створювати сприятливе правове поле для діяльності істориків-краєзнавців. Впали ідеологічні бастиони тоталітарного режиму, історична наука долає такі рудименти минулого, як упередженість, міфотворчість, схематизм. Відкрився доступ до раніш заборонених архівних джерел, літератури, доробку наших співвітчизників у діаспорі, що збагачує краєзнавство новими фактами, нестандартними поглядами навіть на відомі події, історичні явища. 27 березня 1990 року створена Всеукраїнська спілка краєзнавців – правонаступниця репресованого Українського комітету краєзнавства.

В. С. Прокопчук виділив кілька етапів розвитку історичного краєзнавства Правобережної України доби незалежності: 1990-1996 рр. – період організаційного оформлення, становлення краєзнавчих центрів, дослідження маловивчених, замовчуваних сторінок історії, подій, фактів, особистостей; 1996-2001 – час дальшого організаційно-правового й методологічного посилення краєзнавчого руху, поглиблення його інтеграції з академічною, галузевою та вищівською історичною наукою, збільшення обсягу краєзнавчих видань і публікацій; з початком ХХІ століття відкрився

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

етап переходу до комплексного краєзнавчого вивчення регіонів, розв'язання глобальних довгострокових науково-краєзнавчих програм, створення масштабних історико-краєзнавчих праць.

Підсумовуючи результати свого дослідження дисертант приходить до висновку, що краєзнавчий рух в Україні набирає все ширшого розмаху, небаченої у попередні десятиліття організаційної стрункості, масовості й результативності. Відбувається очищення історії від ідеологічного намулу, «білих плям», краєзнавство привертає увагу мільйонів людей до свого історичного коріння, виконує виховну, державотворчу функцію, стало своєрідним судом честі, який здійснює наукову й моральну реабілітацію видатних постатей минулого. Краєзнавчий рух 20-х років ХХ – початку ХХІ століття став важливою складовою наукового і культурно-освітнього життя Правобережної України, її духовного розвитку, сприяє формуванню національного світогляду громадян, розвитку національної ідеї, втіленню її в практику – розбудову незалежної Української держави [15].

Науковим консультантом був академік НАН України П. Тронько, офіційними опонентами виступили доктори історичних наук, професори О. Григоренко (Хмельницький), В. Даниленко (Київ), В. Ботушанський (Чернівці). Один із авторів даної статті (О. П.), добре пам'ятає той захист, величезну змобілізованість дисертанта, психологічну зосередженість, конкретність у судженнях і відповідях на запитання, які надходили від опонентів, членів спецради. Упродовж майже трьох годин він довів присутнім, що де-факто є доктором історичних наук, а його дослідження, винесене на захист, заповнює в історичній науці одну із прогалин і представляє серйозний внесок у розвиток історіографії проблеми. 20 лютого 2009 р. спеціалізована вчена рада Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича одноголосно присудила В. Прокопчуку науковий ступінь доктора історичних наук за спеціальністю «Історія України» [16, с. 6].

2009 р. побачила світ чергова монографія В. С. Прокопчука «Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.».

Одночасно з проведенням дисертаційних досліджень він продовжував готувати книги і статті різноманітної тематики, підтримує науковий пошук молодших колег. Під його керівництвом науковий ступінь кандидата історичних наук вже здобули більше десятка осіб. А один з його учнів Ю. Телячий успішно захистив докторську дисертацію, був запрошений до роботи в Міністерство освіти і науки України, згодом став очолювати один із закладів вищої освіти. Водночас В. С. Прокопчук продовжує залишатися відомим організатором і діячем краєзнавчого руху в Україні і на Хмельниччині. Він активно підтримав процес реформування Всеукраїнської спілки краєзнавців і 22 жовтня 2008 р. на звітно-установчій конференції був обраний заступником голови Хмельницької обласної організації спілки краєзнавців України. А 28 жовтня того ж року, перебуваючи в складі делегації від Хмельниччини на IV з'їзді НСКУ в Києві, у своєму виступі розповів про підсумки та перспективи діяльності краєзнавців області, знову обраний членом правління НСКУ [17, с. 2]. Сьогодні він безпосередньо займається розбудовою осередків Спілки на Хмельниччині, опікується розвитком Дунаєвецької територіальної організації НСКУ.

Ефективній реалізації планів В. С. Прокопчука сприяє його активна участь у діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені І. Огієнка, з яким співпрацює з часу його заснування в 1995 р. на засадах дійсного члена. Сьогодні Віктор Степанович, як і багато його однодумців і послідовників, спрямований на те, щоб взяти участь у перевиданні тому «Історія міст і сіл України. Хмельницька область» у новій редакції, здійсненні видання «Енциклопедії Хмельниччини», на виконання інших перспективних комплексних тем про рідний край, організацію нових міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій і симпозіумів.

Титанічна науково-педагогічна і краєзнавча праця В. С. Прокопчука відзначена п'ятьма Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України, знаком «Відмінник освіти», медаллю «За трудову доблесть», званням «Почесного члена Національної спілки краєзнавців України», всеукраїнськими

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

преміями імені Героя України академіка НАН України П. Т. Тронька Національної спілки краєзнавців України, імені Михайла Петренка, автора вірша «Недоля», який завдяки музичній транскрипції дунаївчанина композитора Владислава Заремби став відомим романсом «Дивлюсь я на небо», обласними преміями імені Юхима Сіцінського, імені професора І. Винокура, імені професора Л. Баженова, Почесними грамотами Хмельницької обласної ради та облдержадміністрації, Почесними грамотами Кам'янець-Подільської міської ради, Дунаєвської районної ради та Дунаєвської райдержадміністрації, Почесними грамотами і медалями Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, ювілейною медаллю на відзнаку 25-річчя діяльності Українського фонду культури, а 2017 року – почесною відзнакою УФК «За подвижництво в культурі» та багатьма іншими [18, с. 14–15]. Указом Президента України за вагомі наукові дослідження, внесок в розвиток освіти та високий професіоналізм В. С. Прокопчуку присвоєно почесне звання «Заслужений працівник народної освіти України».

Щоб досягнути того, чого досяг і зробив Віктор Степанович, іншим потрібно було б декілька життів. В різні періоди свого насиченого титанічною працею життя він займав високі державні і політичні посади, володів великою владою, але ніколи не зловживав нею, завжди ставив державні і громадські справи вище особистих. Науковець з подільського міста Дунаївці гідно представляв Хмельниччину на вітчизняних і міжнародних наукових конференціях. Він відразу привертає увагу до себе учасників наукових форумів ерудицією, глибоким знанням питань, що обговорюються, чіткою дикцією. Він вмів бути цікавим і привабливим для інших. Його слухають з особливою увагою, коли він говорить про малодослідженні або й зовсім не дослідженні сторінки історії України, вищу школу, освіту взагалі, про Поділля і свою рідну Дунаєвчину.

Освітянські, наукові, літературні й суспільні інтереси В. С. Прокопчука багатогранні й широкі. Він є членом редколегій багатьох журналів і збірників наукових праць. За підручниками й навчальними посібниками Віктора Степановича навчаються не

тільки студенти Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка, а й багатьох інших закладів вищої освіти. Його наукова діяльність гідна подивування. Науковий авторитет дунаєвського науковця стрімко зростає з роками напруженої праці, а перелік опублікованих наукових праць містить понад 700 назв. Чимало з них стали класичним надбанням вітчизняної історичної науки, дали потужний імпульс для розвитку спеціальних історичних дисциплін, зокрема, археографії, джерелознавства, історіографії. Це справжній науковий подвиг. Подвиг вдячного сина перед світлою пам'яттю полеглого батька-фронтовика Степана Івановича і матір'ю Ємілією Іванівною, своєю великою і дружною родиною, рідною землею і всією Батьківщиною. Приємно вражає його натхнення, працелюбність, цілеспрямованість, постійне відчуття нового. Відомий сучасний історик, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України О. Реєнт зазначає: «Доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук є тим вченим і талановитим організатором історико-краєзнавчих досліджень, хто визначає науковий і моральний авторитет Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, її творчий тонус і шляхи розвитку. Це людина масштабного мислення, гострого аналітичного розуму, з великим і щедрим серцем запрограмованим на добро».

Професор В. С. Прокопчук особисто доклав значну частину свого часу, енергії, зусиль і навіть коштів із свого скромного сімейного бюджету для організації і проведення десяти Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій «Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій», що стали важливою подією в науковому і суспільно-політичному житті нашої країни. Значна кількість праць вченого присвячена сторінкам історії міста Дунаївці, краю і Поділля. Це своєрідна енциклопедія історії рідного краю.

На скрижалях багатостолітньої історії міста Дунаївці його ім'я вже навечно вписане як одного з самих авторитетних і об'єктивних дослідників, як людини, що своєю невтомною безкорисливою працею на ниві історичної науки зробила його відомим в світовому

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

співтоваристві [19, с. 414–415]. Свого часу місцева влада міста Дунаївці вчинила дуже правильно, надавши звання Почесного громадянина міста Дунаївці професору Ф. Шевченку. Сучасній місцевій владі вже також давно прийшла пора належним чином оцінити безприкладну працю свого славетного земляка В. С. Прокопчука і присвоїти йому звання Почесного громадянина міста Дунаївці. Це питання з переконливими аргументами вже піднімалося науковцями. Це було б цілком справедливо і позитивно оцінено громадськістю міста і краю.

Вже впродовж багатьох років професор В. С. Прокопчук підтримує ділові, творчі і просто приятні стосунки з доктором історичних наук, професором, директором Інституту історії України, головним редактором «Українського історичного журналу», академіком НАН України В. Смолієм; доктором історичних наук, професором, академіком НАН України В. Литвином; доктором юридичних наук, професором, Головою Верховної Ради України Р. Стефанчуком; очільником Національної спілки краєзнавців України, доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України О. Реєнтом; доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України В. Даниленком; доктором історичних наук, професором, заслуженим працівником культури України, президентом Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, головою Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Ю. Телячим; доктором історичних наук, професором Київського національного університету імені Т. Шевченка В. Сергійчуком; доктором історичних наук, професором, завідувачем кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка О. Завальнюком; доктором історичних наук, професором, заслуженим діячем науки і техніки України А. Філінюком; доктором історичних наук, професором Хмельницького університету управління і права Л. Місінкевичем; веслувальником, чемпіоном XXI Олімпійських ігор С. Нагорним; головою сільськогосподарського кооперативу «Летава», Героєм України М. Шаповалом; поетесою, заслуженим працівником освіти

України Н. Шмуриковою; директором Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», шанованим в усій країні пам'яткоохоронцем та археологом, почесним краєзнавцем України, членом ICOMOS UA О. Погорільцем; першим ректором Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького генерал-полковником Б. Олексієнком; головою Хмельницької міської організації Національної спілки краєзнавців України, кандидатом історичних наук, доцентом Ю. Блажевичем; головою Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, доктором історичних наук, професором С. Гальчаком; кандидатами історичних наук, заслуженими працівниками культури України С. Єсюніним і П. Слободяннюком; доцентом Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заслуженим працівником освіти України, головою Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства, членом ради УГТ, почесним краєзнавцем Хмельниччини В. Ільїнським; відповідальним секретарем Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, кандидатом історичних наук, доцентом В. Адамським та багатьма іншими знаними людьми нашої країни.

Громадська і наукова діяльність професора В. С. Прокопчука органічно поєднується з духовним багатством його душі. У Віктора Степановича надійний тил, що сприяє повному розкриттю фізичного здоров'я і морального стану. Вірним і надійним супутником вже впродовж кількох десятиліть є дружина Тамара Костянтинівна. Вони живуть у повній гармонії, в мирі і злагоді. З плином літ, в бурхливому житейському морі, за суетою сует вони не розгубили своїх почуттів. З кожним прожитим днем вони стають ще ніжнішими і романтичнішими. Їх поєднує духовне багатство, радість спілкування, єдине розуміння подолання проблем, що неминуче виникають у подружньому житті. Тамара Костянтинівна дуже мила і розумна, привітна і завжди гостинна жінка. Всі підвіконня в їх оселі заставлені вазонами, які вона підбрала таким чином, що вони квітнуть протягом всього року. Завжди пригощає гостей дуже смачними пирогами з яблуками і кулеб'яками, які так полюбає її чоловік. Віктор Степанович дуже уважний і спостережливий природолюб, виростив великий фруктовий сад,

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

урожаєм якого щедро ділиться з своїми сусідами і колегами. Висаджено біля будинку і чимало декоративних дерев і кущів, серед яких є навіть і досить екзотичні.

Особливою гордістю Віктора Степановича і Тамари Костянтинівни є їхні доньки Людмила та Ольга, які вирости добрими і щирими людьми, вихованими на принципах християнської моралі. Вони перейняли від них найкращі людські якості. Батьки робили все для того, щоб вони усвідомили, що на довгому життєвому шляху будуть не лише успіхи і перемоги, а й труднощі і всілякі інші виклики, до яких завжди потрібно бути готовими і мати мужність їх долати. Подружжя Прокопчуків прищепило своїм дітям почуття гідності, віру в людину, щедрість, доброзичливість, принциповість. Вони стали відомими в Дунаївцях педагогами. Про це засвідчують товстенські теки з різними почесними грамотами, дипломами, подяками та іншими почесними відзнаками [20].

Все свідоме життя доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук робить все залежне від нього, щоб достойно прислужитися українському народові, розвитку освіти, науки і культури. Він збагатив науку важливими і цінними відкриттями, став видатним вченим, авторитетним дослідником, активним громадсько-політичним та культурно-освітнім діячем, мудрим педагогом, патріотом рідної землі. Він уособлює собою кращі риси українського народу, заслуживши загальне визнання наукової громадськості як подвижник освіти, культури та науки. Таким вченим, патріотом і гуманістом, як доктор історичних наук, професор В. С. Прокопчук, по праву може пишатися наша країна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попович М. Еліта як соціальний феномен. *Еліта і цивілізаційні процеси формування нації*. К., 2006. С. 11.
2. Вервес Ю. Карл Лінней. Король систематики. *Україна молода*. 2007. 7 червня. С. 12.
3. З спогадів доктора історичних наук, професора В. С. Прокопчука.
4. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Том 1. Кам'янець-Подільський, 2003. С. 732-733.
5. Григоренко О. П. Уродженці Дунаєвеччини доктори історичних наук, професори Ф. П. Шевченко і В. С. Прокопчук – видатні історики, організатори архівної справи та історико-краєзнавчих досліджень. *Дунаєвеччина очима дослідників*,

Всеукраїнська науково-практична конференція

учасників і свідків історичних подій. *Збірник науково-краєзнавчих праць*. Випуск V. Дунаївці-Кам'янець-Подільський. С. 594.

6. Завальнюк О. М. Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 312.

7. Двадцять років подвижництва. К., 2007. С. 317–319.

8. Прокопчук В. С. Розвиток краєзнавства на Поділлі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. К., 1994. С. 3–19.

9. Прокопчук В. С. Школа імені Мелетія Смотрицького. Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура. Матеріали регіональної науково-краєзнавчої конференції. Хмельницький-Шепетівка, 1995. С. 223–226.

10. Копилов С. А., Адамський В. Р., Баженов Л. В. Знаний педагог, учений-історик, теоретик і практик національного краєзнавства й поділлязнавства (професору Віктору Степановичу Прокопчуку – 75). *Краєзнавець Хмельниччини. Науково-краєзнавчий збірник*. Випуск 13. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 188–189; Гаврищук А. Новий завідувач бібліотеки. *Студентський меридіан*. 2004. 30 вересня.

11. Прокопчук В. С. Людина і час. Спогади. Дунаївці-Кам'янець-Подільський, 2020. С. 344.

12. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 89.

13. Наші лауреати. *Студентський меридіан*. 2008. 1 вересня.

14. Григоренко О. П., Григоренко В. В. Доктор історичних наук, професор Віктор Прокопчук – директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка. *Хмельницька ОУНБ в інформаційному просторі України: історія й сьогодення. Збірник доповідей і повідомлень науково-практичної конференції*, м. Хмельницький, 29 вересня 2021 року. Житомир, 2021. С. 210–218.

15. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: етапи, форми, напрями діяльності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Чернівці, 2009. С. 1–34.

16. Телячий Ю. Натхненний музою історії. *Дунаєвецький вісник*. 2009. 2 квітня. С. 6.

17. Комарніцький О. Визнали наших краєзнавців. *Подоланин*. 2008. 7 листопада. С. 2.

18. Завальнюк О. М., Баженов Л. В. Віктор Прокопчук – науковець, педагог. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 14–15.

19. Григоренко О. П., Григоренко В. В. Слава і гордість міста Дунаївці: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Ф. П. Шевченко. *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Збірник науково-краєзнавчих праць*. Випуск Х. Дунаївці-Хмельницький, 2023. С. 414–415.

20. З сімейного архіву доктора історичних наук, професора В.С. Прокопчука.